

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39 stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 3. do 5. februara 2014. godine je donijela

ODLUKU

I.

Arheološki lokalitet – Crkvina u Makljenovcu, općina Doboj, proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik čine ostaci paleolitske stanice, kasnoeneolitskog, kasnobronzanog i mlađeželjeznog naselja, kasnoantičkog refugija, srednjovjekovne crkve, nekropole i pokretni arheološki materijal sa lokaliteta.

Nacionalni spomenik nalazi se na prostoru označenom kao k.č. 1421 (novi premjer), što odgovara dijelu k.č. 257/5 (stari premjer), z.k. uložak broj 360, k.č. 1422 (novi premjer), što odgovara dijelu k.č. 257/5 (stari premjer), z.k. uložak broj 360, k.č. 1423 (novi premjer), što odgovara k.č. 257/5 (stari premjer), z.k. uložak broj 360, k.č. 257/2 (stari premjer), z.k. uložak broj 406 i k.č. 1424 (novi premjer), što odgovara dijelu k.č. 257/5 (stari premjer), z.k. uložak broj 360, k.o. Makljenovac, općina Doboj, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik se primjenjuju mjere zaštite utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika ustanovljenog u skladu sa Aneksom 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik Republike Srpske" br. 9/02, 70/06 i 64/08).

II.

Vlada Republike Srpske dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za istraživanje, zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će uvjete i osigurati sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa temeljnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III.

U svrhu trajne zaštite nacionalnog spomenika na prostoru definiranom u tački I stav 3. ove odluke utvrđuje se:

- dopušteni su isključivo istraživački, arheološki i konzervatorsko-restauratorski radovi, uključujući i one koji imaju za cilj prezentaciju spomenika, uz odobrenje ministarstva nadležnog za prostorno uređenje

Republike Srpske i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Republike Srpske;

- zabranjeno je izvođenje građevinskih radova i promjena oblika terena te izgradnja infrastrukture, industrijskih objekata i postrojenja;
- zona je arheološko nalazište pa je prilikom obavljanja istraživačkih radova obavezno osigurati prisustvo arheologa;
- zabranjeno je prekopavanje lokaliteta;
- zabranjeno je neovlašteno prikupljanje pokretnog arheološkog materijala;
- obavezna je izrada Plana upravljanja lokalitetom koji treba sadržavati arheološko istraživanje prostora i mjere zaštite, konzervacije i prezentacije nalaza;
- nije dopušteno odlaganje otpada.

U cilju trajne zaštite lokaliteta utvrđuje se **zaštitni pojas** koji uključuje parcele, k.č. 1436/1, 1417, 1418, 1432/4 i 1435). U tom je pojasu zabranjeno izvođenje radova koji mogu utjecati na promjenu prirodnog okruženja nacionalnog spomenika.

IV

Svi pokretni nalazi, koji tokom arheološkog istraživanja budu nađeni, bit će pohranjeni u Muzeju u Doboju, obrađeni i prezentirani na odgovarajući način.

Sav pokretni i nepokretni arheološki materijal koji bude nađen tokom arheoloških istraživanja neophodno je stručno obraditi.

Arheolog – voditelj arheoloških istraživanja dužan je nakon izvršenih arheoloških radova podnijeti izvještaj Komisiji i instituciji koja je obavila istraživanja.

Arheolog – voditelj arheoloških istraživanja mora imati na raspolaganju sav nađeni pokretni i nepokretni arheološki materijal dok traje istraživanje i dok ne završi izvještaj, a najduže za period od tri godine.

Paralelno s izvođenjem arheoloških istraživanja, neophodna je sukcesivna konzervacija nepokretnih nalaza na lokalitetu i konzervacija pokretnog arheološkog materijala i njegovo pohranjivanje u odgovarajuće prostore (depoje).

Nakon dostavljanja izvještaja o provedenom istraživanju, Komisija će utvrditi pokretne nalaze na koje će biti primjenjivane mjere zaštite koje Komisija utvrđuje.

V.

Iznošenje pokretnog naslijeđa iz tačke I stav 2. i tačke IV stav 1. ove odluke (u daljnjem tekstu: pokretno naslijeđe) iz Bosne i Hercegovine nije dopušteno.

Izuzetno od odredbe stava 1. ove tačke, dopušteno je privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine radi prezentacije ili konzervacije, ukoliko se utvrdi da konzervatorske radove nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini, odnosno ako se procijeni da se konzervacija u inozemstvu može izvršiti kvalitetnije, brže i jeftinije.

Odobrenje u smislu prethodnog stava daje Komisija, ukoliko nesumnjivo bude utvrđeno da to ni na koji način neće ugroziti pokretno naslijeđe.

Komisija u svom odobrenju za privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine utvrđuje sve uvjete pod kojima se to iznošenje može izvesti, rok za povrat u Bosnu i Hercegovinu, kao i zaduženja pojedinih organa i institucija na osiguranju tih uvjeta te o tome obavještava Vladu Republike Srpske, nadležnu službu sigurnosti, carinsku službu Bosne i Hercegovine i javnost.

IV.

Stavljaju se izvan snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti u dijelu u kojem su suprotni odredbama ove odluke.

V.

Svako, a posebno nadležna tijela Republike Srpske, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih postupaka koji mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI.

Ova odluka dostavit će se Vladi Republike Srpske, ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje Republike Srpske, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Republike Srpske i općinskim tijelima uprave nadležnim za poslove urbanizma i katastra, u svrhu provedbe mjera utvrđenih u tač. II.–V. ove odluke, te nadležnom općinskom sudu u svrhu upisa u zemljišne knjige.

VII.

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim osobama u prostorijama i na web-stranici Komisije (www.kons.gov.ba).

VIII.

U skladu sa članom V stav 4. Aneksa 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX.

Ova odluka stupa na snagu narednog dana od dana objavljivanja u "Službenom glasniku BiH".

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Martin Cherry, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović i Ljiljana Ševo .

Predsjedavajuća Komisije

Amra Hadžimuhamedović

Broj: 05.1-2.3-59/14-2
3. februara 2014. godine
Sarajevo

Obrazloženje

I – UVOD

Na osnovi člana 2 stav 1. Zakona o provedbi odluka Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljenog u skladu sa Aneksom 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH" broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira na to da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Aleksandar Jašarević, kustos-arheolog iz Muzeja u Doboju, podnio je dana 24.06.2013. godine, peticiju/prijedlog za proglašenje arheološkog lokaliteta: Crkvina, Makljenovac – višeslojni arheološki lokalitet, općina Doboja, nacionalnim spomenikom BiH.

U skladu sa odredbama Zakona, a na temelju člana V stav 4. Aneksa 8 i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

Izjava o značaju dobra

Iznad ušća Usore u Bosnu, na uzvišenju visine oko 40 m, jugozapadno od Doboja, nalazi se *višeslojni lokalitet Crkvina-Makljenovac*. Zbog svog izuzetnog strateškog položaja bio je u upotrebi od prahistorije (prema svom položaju i obliku, tipična prahistorijska gradina), tokom kasnog neolitika, kasne bronce i mlađeg željeznog doba, da bi kontinuitet postojanja nastavio i u vremenima rimske dominacije, kada je služio kao kasnoantički refugij te u vremenima kasne antike i srednjeg stoljeća. Brežuljak je, dakle, prema svom položaju i obliku bio tipična prahistorijska gradina, a za vrijeme Rimljana služio je kao strateški važna tačka, pošto se u neposrednoj blizini nalazio rimski vojni logor u Makljenovcu. O prisustvu Rimljana svjedoče i pronađeni bakreni carski novčići, dva koja po veličini i obliku potječu iz druge polovine trećeg stoljeća, dok je jedan pripadao Valentinijanu (364–375). Uz rimsko utvrđenje nađeni su i srednjostoljetni nalazi. Prema analogijama nađenih predmeta u grobovima, ovdje se ukapalo od IX stoljeća nadalje.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra (kopiju katastarskog plana i zemljišnoknjižni izvod),
- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji ili drugoj vrsti radova na dobru itd.,

- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru. Prema odredbi člana V stav 2. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 37. Poslovnika o radu Komisije, prije donošenja konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, Komsija će pružiti mogućnost vlasniku predloženog nacionalnog spomenika, podnosiocu peticije, institucijama nadležnim za očuvanje naslijeđa, stručnim i naučnim institucijama, stručnjacima i naučnicima, kao i drugim zainteresiranim licima da iznesu svoje stavove. U skladu s tim, Komisija je zatražila:
 - dopisom broj 05.1-35.2-2/13-158 od 02.07.2013. godine, zatražena je dostava dokumentacije i stava u vezi sa proglašenjem Arheološkog lokaliteta Crkvina u Makljenovcu nacionalnim spomenikom BiH od Općine Doboj – načelnik, od Republičke uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Banja Luka – Područna jedinica Doboj, Ministarstva za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske, Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa Republike Srpske i Muzeja u Doboju.
- Dopisom broj 05.1-35.2-2/13-232 od 31.10.2013 godine, poslana je urgencija u vezi sa traženom dokumentacijom i stavom, a u vezi sa proglašenjem Arheološkog lokaliteta Crkvina u Makljenovcu, od Općine Doboj, nacionalnim spomenikom BiH od Općine Doboj – načelnik, Od Republičke uprave za geodetske i imovinsko-pravne poslove, Banja Luka – Područna jedinica Doboj.
- Obavještenje da je Komsija pokrenula postupak o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, poziv vlasnicima i drugim zainteresiranim fizičkim i pravnim licima, tijelima ili institucijama da izlože svoja stajališta u vezi sa proglašenjem dobra nacionalnim spomenikom, objavljeno je u "Službenom glasniku BiH", broj broj 1/14.

Nakon toga, Komsiji je dostavljena sljedeća dokumentacija:

- dopisom broj: 07-40-44087-1-13, od 04.07.2013. godine, Federalno ministarstvo kulture i sporta obavijestilo je Komisiju da, prema evidenciji Zavoda za zaštitu spomenika, dobro nije bilo zaštićeno u Zavodu za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa;
- dopisom broj: 21.20/952-1-1415/13, od 13.11.2013. godine, Republička uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove Banja Luka, Područna jedinica Doboj dostavila je Komsiji tražene podatke (kopija katastarskog plana, identifikaciju parcela novog sa starim premjerom, izvode iz posjedovnog lista i zemljišno-knjižne izvode);
- sva relevantna, posjedujuća dokumentacija o lokalitetu i pokretnom arheološkom materijalu Komisiji je ustupio arheolog Aleksandar Jašarević iz Muzeja u Doboju (o provedenim arheološkim istraživanjima, artefaktima smještenim u Muzeju – inventarni brojevi 5297–5316, koordinate lokaliteta i popis literature i literaturu u kojoj je isti objavljivan);
- do momenta donošenja odluke nije dobijen stav vlasnika (društveno-državno vlasništvo; u posjedu OŠ "Ivan Goran Kovačić").

Na temelju uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija dobra

Arheološki lokalitet Crkvina u Makljenovcu nalazi se neposredno iznad ušća Usore u Bosnu, iznad putnog pravca Zenica – Doboj (s lijeve strane iste), oko 4 kilometra jugozapadno od Doboja. Nadmorska visina lokaliteta iznosi 163 m, geografska dužina 44°42' 23.17", geografska širina 18°04' 03.52" (prema Google Earth).

Nacionalni spomenik se nalazi na parcelama označenim kao k.č. 1421 (novi premjer), što odgovara dijelu k.č. 257/5, z.k. uložak broj 360, k.č. 1422 (novi premjer), što odgovara dijelu k.č. 257/5, z.k. uložak broj 360, k.č. 1423 (novi premjer), što odgovara k.č. 1257/5, z.k. uložak broj 360 i k.č. 257/2, z.k. uložak broj 406, k.č. 1424 (novi premjer), što odgovara dijelu k.č. 257/5, z.k. uložak broj 360, k.o. Makljenovac, općina Doboj, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina.

Historija dobra

Prva paleolitska stanica u Bosni i Hercegovini otkrivena je 1949. godine na brežuljku Kamen u Makljenovcu, nedaleko od Doboja. Nalazište je već tada bilo u velikoj mjeri razoreno eksploatacijom kamena (kamenolom).¹

U izvještaju o paleolitskom staništu na Crkvini II kod ušća Usore u Bosnu² spomenut je još jedan položaj, *Crkvina I-tila*, kao naziv za oba lokaliteta. Naknadnim ispitivanjem, ustanovljeno je da su mjesto, zvano Crkvina II, stariji stanovnici, zvali "Kamen", te je odlučeno zbog lakše orijentacije da se lokalitetu Kamen vrati njegovo staro ime, a naziv Crkvina da se veže uz brežuljak iznad utoka Usore i Bosne, na kojem su 1955. godine vršena arheološka istraživanja.³

Do 1984. godine u porječjima Ukline, Usore, Bosne, Vrbasa i Save otkriveno je oko 80 lokaliteta, na kojima su nađeni ostaci prebivališta paleolitskih ljudi, u vidu (pronađenih) specifično okresanih kremenica. Najvažnije skupine paleolitskih nalazišta u Bosni i Hercegovini bile su raspoređene u panonskoj regiji Bosne i na jugu Hercegovine. Panonski dio obuhvaćao je oko stotinu km širok pojas sjeverne Bosne, a nalazišta su bila pozicionirana na niskim brežuljcima pored rijeka i sastojala su se od kvartarne ilovače svijetlosmeđe boje. Sačuvale su se jedino peludi biljaka, koje su ukazivale na to da je okoliš pračovjeka činila vlažna tundra sa divljom travom i patuljastim drvećem.⁴

Kultura stanovanja prahistorijskog čovjeka, koja se postupno razvijala u nekoliko faza, spada među važnije elemente ostatka njegove kulture.⁵ Veliki vremenski raspon, koji nas dijeli od starijeg paleolitika ispunjen je ekstremnim klimatskim promjenama, popraćenim bujanjem i opadanjem rijeka i mora, zbog čega je najstarija zaostavština čovjeka, u najvećem dijelu, pronađena u vododerinama "prarijeka". U vrijeme srednjeg paleolitika čovjek se počinje zavlačiti u pećine i to češće one okrenute ka jugu, pri čemu je najviše bio zaposjednut sam ulaz u pećinu. Naseljavajući ih, ljudi nisu napuštali zaklone na otvorenom te su prirodni zaklon zamjenjivali šatorom ili zemunicom.

U mlađem paleolitiku otpočinje upotreba krojene odjeće, što potvrđuju nalazi koštanih igala, šila i dugmadi. Brojan nakit otkriven je u Badnju, u najgornjem epigravettenskom sloju, a sastojao se od probušenih jelenovih zubi, školjki i pužića.

¹ Čović, Borivoj. *Arheološki leksikon BiH, TOM 1*. Sarajevo, 1988, str. 15.

² Basler, Đuro. *Paleolitski nalaz na Usori*. U GZM u Sarajevu. Sarajevo, 1953.

³ Basler, Đuro. *Paleolitski nalazi na Crkvini u Makljenovcu*, U GZM XII, Sarajevo, 1957, str. 93.

⁴ Čović, Borivoj (ur.). Nav. dj., 1988, str. 15.

⁵ Basler, Đuro. *Paleolitske i mezolitske regije i kulture u BiH*. U Praistorija jugoslovenskih zemalja I. Sarajevo, 1979, str. 103.

Tragovi umjetnosti pračovjeka potječu isključivo iz mlađeg paleolitika (Badanj kod Stoca), kao djelo vrste *Homo sapiens*.⁶

Dobra istraženost *neolitika* u Bosni Hercegovini omogućila je da se sagleda u nizu aspekata, počevši od teritorijalnog rasporeda neolitskih kultura, preko njihovog relativno hronološkog položaja do ekonomske strukture, socijalnih odnosa i sl.⁷

Geografski položaj Bosne i Hercegovine na prijelazu između istočne jadranske obale i centralnog Balkana, kao i njene geomorfološke odlike, bili su jedan od faktora koji su tokom vremena, u dobroj mjeri, predodređivali i utjecali na njen kulturnohistorijski razvoj, a tokom neolitika, možda, ponajviše.⁸ Prostor Bosne i Hercegovine nije bio jedinstvena geografska cjelina, i iako ga ne odlikuju oštre i nagle promjene reljefa, međusobne razlike pojedinih regionalnih cjelina bile brojne i izrazite, te su bile usklađene sa pojedinim dijelovima Balkana, kojima su gravitirale. Gledano u usko geografskom smislu, na navedenom prostoru izdvajale su se sljedeće cjeline: središnji prostor, dinarsko-kraško područje, Hercegovina, istočnobosanski prostor i bosansko rubno pogrđe sa nizinom.⁹ Jasno je da je gravitiranje i prirodna povezanost regionalnih cjelina imala odraza na kulturnohistorijski razvoj, ali ti razvojni procesi nisu se idealno i u istoj mjeri podudarali sa strogo geografskim cjelinama.

Sjevernu Bosnu, odnosno bosansko rubno područje, karakterizirala je povezanost za slavonsku kulturu, no u kolikoj mjeri može se govoriti samo na osnovi skromnih ostataka iz kasnog neolitika, kada su se javili nositelji sopotsko-lengyelske kulture u ovim krajevima. Izgleda da su nositelji navedene kulture zaposjeli samo uski pojas južno od Save, sa krajnjim tačkama kod Odžaka, na istoku, te do Prnjavora i Banja Luke na zapadu.¹⁰

Neolitik Bosne i Hercegovine spada u vremenski okvir od 4. do početka 3. milenija i odražava postupnost kulturnohistorijskog razvoja započetog u ranijim epohama.¹¹

Geografski položaj Bosne i Hercegovine, koji je tokom neolitika imao vrlo značajnu i presudnu ulogu u procesu kulturnohistorijskog razvoja i stvaranja kulturnih zona, u eneolitiku nije imao toliki značaj. Naime, tako oštre granice između pojedinih kulturnih zona, evidentne tokom neolitika, u eneolitiku više nisu postojale, tako da je moguće izdvojiti samo dvije zone:

- 1) Hercegovina i dinarsko-kraško područje (ostala pod utjecajem kulturnohistorijskih procesa s istočnojadranskog prostora)
- 2) Bosna (uključena u razvojne procese centralnobalkanskog i panonskog prostora)¹².

Prvu značajniju neolitsku pojavu predstavljala je kostolačka kultura, a dinamičniji razvoj obilježilo je prisustvo vučedolske kulture (koncentrirana u zapadnoj Bosni oko rijeke Sane te u južnim dijelovima centralne Bosne, pretežito u sarajevskoj regiji).

⁶ Basler, Đuro. Nav.dj. Sarajevo, 1979, str. 105.

⁷ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 16.

⁸ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 16.

⁹ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 16.

¹⁰ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 17.

¹¹ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 18.

¹² Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 19.

Uvođenje bakra u upotrebu dovelo je do postupnog razvoja prahistorijskog rudarstva i metalurgije, što je polučilo i promjene u karakteru trgovine te bakreni proizvodi izbijaju u prvi plan.¹³

Značajnije promjene uslijedile su i duhovnom životu. Svestraniji privredni razvoj, manja ovisnost o poljodjelstvu, doprinijeli su drugačijem shvaćanju plodnosti zemlje kao sveopće roditeljice, poistovjećivane sa plodnošću žene, te se posljedično navedenome, dogodio izostanak figuralne plastike. Promijenio se i odnos prema pokojnicima te se u grobovima nailazi na grobne nalaze.

Eneolitik Bosne i Hercegovine zahvaćao je uglavnom treći milenij.¹⁴

Tokom ranog i srednjeg bronzanog doba, osnovu privrede činili su stočarstvo i poljoprivreda, a u kasno bronzano doba značajniju ulogu je imala metalurgija. U duhovnoj kulturi dominirale su dvije grane: kult mrtvih, kao najuočljiviji religijski fenomen i likovna umjetnost, predstavljana prvenstveno na keramici i metalu.¹⁵ Kult mrtvih sadržavao je širok kompleks religijsko-magijskih komponenti, a manifestiran je u više vidova i pojava (tumulusi i ravni grobovi, inhumacija i incineracija).

Anornamentalni stil karakterizirao je rano bronzano doba, a tokom kasnog bronzanog doba, prvobitno na metalnim proizvodima, a potom i na keramici, razvio se zapadnobalkanski geometrijski stil sa značajnim centrima u istočnoj (Podrinje, Glasinac) i centralnoj Bosni (srednjobosanska kultura). Krajem kasne bronzne pojavila se i sitna antropomorfnu glinena plastika.¹⁶

Tokom kasnobrončanog doba formirale su se jasno ograničene veće teritorijalne cjeline (pod nazivom određenih kultura ili kulturnih grupa), te je vjerojatno započeo proces osnivanja većih plemenskih zajednica, od kojih će neke u željeznom dobu izrasti u političke i etnokulturne grupe (npr. Japodi, Delmati, Mezeji i drugi).¹⁷

Početak 8. stoljeća (pr.n.e.) uzima se kao granica između bronzanog i željeznog doba, pri čemu treba voditi računa o tome da je eksploatacija željezne rude, kao i njena proizvodnja, u centralnoj Bosni počela najkasnije u 9. stoljeću.¹⁸

Stane Gabrovec i Borivoj Čović navode: "Željezno doba, koje obuhvata, grubo rečeno, vrijeme posljednjeg milenija stare ere, *od kraja bronzanog doba do rimske okupacije*". Tačnija njegova periodizacija, određena je na području srednje Evrope, gdje su otkrivena nalazišta Hallstatt u Austriji i La Tène u Švicarskoj.¹⁹ Reinecke P. za oznake je upotrijebio navedena nalazišta, koja su označila njegov stariji, odnosno mlađi period (Hallstatt A-D i La Tène A-D). Za prostor bivše SFRJ Benac A. 1987. godine donosi samostalni hronološki sistem, baziran na osnovi i okviru pojedinih kulturnih grupa, a unutar regionalnih "cjelina", gdje su bile poznate i gdje su se mogle odrediti, ne samo po specifičnosti materijala nego i prema različitom razvojnom ritmu. Nazivi grupa zasnivani su na reprezentativnim grobovima, odnosno građi iz istih, ili su pak označavani jednostavno brojkama.

Kulturne grupe starijeg željeznog doba jugoistočnoalpske regije nisu produžile život u mlađe željezno doba. Kulture koje ih naslijeđuju su bile različite. Međutim, svim grupama čitave regije zajedničko je da su se formirale rano, u vrijeme punog procvata panonskih kultura polja²⁰ sa žarama.²¹

¹³ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 19.

¹⁴ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 20.

¹⁵ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 22.

¹⁶ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 23.

¹⁷ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 23.

¹⁸ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj., 1988, str. 24.

¹⁹ Benac, Alojz (gl.ur.). *Prahistorija jugoslavenskih zemalja. Željezno doba V.* Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1987, str. 901.

²⁰ Polja su ime dobila po spaljivanju umrlih i pokopu u žare (urne).

Kultura polja sa žarama, prostorno velikog areala rasprostiranja, obuhvatala je i sjeverne dijelove Bosne, odakle se utjecaj širio i dalje prema jugu. Širenje i razvoj ove grupe, može se pratiti u rasponu od preko pet stoljeća, a njeni počeci su zasigurno još u srednjem bronzanom dobu. U sjevernoj Bosni može se pratiti od posljednjih decenija 13. do kraja 12. stoljeća (prva faza). Druga velika faza razvoja obuhvatala je približno vrijeme između posljednjih decenija 11. i kraja 9. stoljeća.²²

Najstarija visinska naselja mogu biti i starija, porijeklom iz bronzanog doba ili čak eneolitika, a u pravilu se nastavljaju u srednje bronzano. Nerijetko su naselja željeznog doba imala začetak u kasnom bronzanom dobu, te u skladu s tim i začetak pripadajuće kulturne skupine željeznog doba, može biti pomaknut u to vrijeme.²³ Gradine su bile različite veličine i uvijek prilagođene terenu, a najčešće su bile takozvane kružne i rubne.

U načinu ukopa svakako se može vidjeti i izraz kulturno-političkih utjecaja. Na početku gotovo svih skupina nailazimo na "kneževske" grobove, označene oružjem (mač, koplje, sjekira, konjska oprema). U odnosu prema grobovima kulture polja sa žarama i kasnog bronzanog doba, to predstavlja glavnu novinu. Istovremeno se ovi grobovi najčešće javljaju u tumulusima, koji su uglavnom porodični. Na ovaj način struktura groblja odražava izrazito rodovsko-plemensko uređenje, na čelu s rodovskim prvakom.²⁴

Snažan razvoj zanatstva i trgovine, neosporno je bitno djelovao u cilju napredovanja društvenog razvoja u željeznom dobu od rodovskog uređenja u pravcu protourbanog razvoja društva. Pri tome, dobro se mogu razlikovati snažnije naseobine od slabijih. Naime, u okruženju snažnijih javljaju se manja uporišta drugačijeg tipa, očigledno povezana sa svojim matičnim naseljem. Neka od tih snažnijih naselja (Nesactium, Metulum, Delminium), mogla su zauzeti vodeće mjesto i postajati "glavnim" gradom. Drugi vrlo bitan dokaz takovog razvoja, možemo vidjeti u duhovnoj, odnosno kultno-religijskoj sferi. Kultne ostave, tipa Škocjan, predstavljaju zametke zajedničkog kulturnog mjesta, svojevrsnu predfaznu svetišta, koje je povezivalo veću nadrodovsku zajednicu. Prvo svetište poznato nam je u Podu (kod Bugojna), otkriveno zaslugom B. Čovića, koji je vodio sistematska arheološka istraživanja.

Religija ljudskih zajednica željeznog doba, koliko je poznajemo²⁵, manifestirala se objektima i simbolima, u kojima se mogu prepoznati naslijedni kultovi i religijska shvatanja, te grobovima kao spomenicima kulta mrtvih, koji je unutar zajednica imao važnu ulogu. U obje navedene oblasti postojale su značajne razlike, promatrane od grupe do grupe, ali i zajednički elementi ili razvojne tendencije, koje nisu zanemarive. Stariji religijski slojevi, prvenstveno sunčev kult, te kultovi vodenih božanstava, kao i oni vezani s kulturnim mjestima pećinskog tipa, spadaju u tu kategoriju.

Nakon Batonovog rata (Bellum Batonianum), koji je trajao od 6. do 9. godine, Rimljani su pokorili ilirska plemena. Vodeću ulogu u navedenom ratu imali su Breuci i Desidijati, a zna se (pouzdanost) da su borbe vođene s obje strane Save (Savis) u područjima između Sremske Mitrovice (Sirmium) i Siska (Siscie).²⁶ Pokorenu zemlju Rimljani su pacificirali odvođenjem u ropstvo, raseljavanjem stanovništva, masovnim novačenjem te konfisciranjem zemlje i prirodnih resursa. Represivne mjere bile su

²¹ Benac, Alojz (gl.ur.). Nav. dj., Sarajevo, 1987, str. 904.

²² Benac, Alojz (ur.) *Arheološki leksikon BIH, TOM 1*. Sarajevo, 1988, str. 101, 102.

²³ Benac, Alojz (gl.ur.). Nav. dj. Sarajevo, 1987, str. 912.

²⁴ Benac, Alojz (gl.ur.). Nav. dj. Sarajevo, 1987, str. 918.

²⁵ Benac, Alojz (gl.ur.). Nav. dj. Sarajevo, 1987, str. 921.

²⁶ Čović, Borivoj (ur.) *Arheološki leksikon BIH, TOM 1*. Sarajevo, 1988, str. 30

takve da se ilirska i panonska plemena nikada više nisu pobunila, priznavši rimsku vlast, a zauzvrat su dobila plemensku autonomiju (*civitates peregrinae*), ali bez rimskog građanskog prava. Radi lakšeg nadzora Rimljani su 10. godine oformili dvije provincije, Dalmatiju i Panoniju. Veći dio današnje Bosne i Hercegovine pripao je Dalmaciji, dok je Panoniji pripao široki pojas južno od Save. Podignuti su vojni logori i putevi za nadzor domicilnog stanovništva. Sve do odlaska legija iz Dalmacije oko 70. godine rimska vlast se oslanjala na vojsku (doba prefekturalne uprave), ali je saradivala i sa plemenskim vođama (*principes, praepositi*). Proces romanizacije tekao je sporo, najveći dio stanovnika u unutrašnjosti zemlje ostao je dugo u statusu peregrina, koji su bili slobodni, ali bez građanskih prava. Građansko pravo liberalnije su počeli dodjeljivati Flavijevci, pa su se po njima novi građani zvali Flavii, a svim slobodnim stanovnicima Carstva podijelio ga je 212. godine M. Aurelije Antonin Karakala, te oni postaju *cives Romani*. Svojom službom u vojsci, Delmati i Panoni dali su značajan doprinos te od njih potječu i neki tzv. vojnički carevi, kao što su Klaudije Gotski (270) i Diklecijan (248).²⁷

Rimska okupacija dovela je do znakovitih promjena u društvenom životu ilirskog i panonskog stanovništva.²⁸ Dotad slobodna plemena morala su se obavezati na plaćanje danka (*tributum*) i na služenje u rimskim pomoćnim jedinicama (*auxilarii*). Izgubili su političku slobodu prilagođavajući se rimskom društvenom poretku i načinu života. Rimska civilizacija imala je izrazito gradska obilježja (*urbanitas*), dok su Iliri i Panoni (kolektivna imena za raznorodna plemena) živjeli u predurbanoj i protourbanoj fazi u okvirima većih ili manjih etničkih zajednica (plemena i savezu plemena), podijeljenih na rodovske (*pagi*) i teritorijalne (*civitates*) zajednice u utvrđenim gradinskim naseljima (*castella, oppida*). Među plemenima česti su bili sukobi zbog međaša. Pašnjaci i šume pripadali su rodovskim zajednicama.

Na diplomama o otpustu iz vojske i na nadgrobnim spomenicima, sačuvalo se više potvrda o vojnoj službi pripadnika pojedinih plemena. Postojale su i one *civitates* koje nisu davale vojnike u auxilijarne jedinice ili su ih davale za službu, ali samo unutar granica provincije (bar u počecima).²⁹

Kada govorimo o sistemu odbrane ili o utvrđenjima, koja su imala određeni vojno-strateški zadatak na području Bosne i Hercegovine u rimsko doba, potrebno je sagledati o kakvom se sistemu odbrane ili utvrda radilo, u krajevima u kojima su do rimskih osvajanja živjela ilirska plemena.³⁰ Važnu ulogu u tom sistemu odigrao je i sam geografski položaj provincije Dalmacije, smještene između istočne obale Jadrana i Panonije, čiji su centralni dijelovi dio današnje Bosne i Hercegovine. Kada su Rimljani definitivno pokorili Ilire 9. godine n.e., na navedenim prostorima javile su se utvrde iz dva različita historijska razdoblja. Prvi period obuhvatao je prva dva stoljeća ili period tzv. *pacifikacije* (*pax romana*), a drugi, nakon jednog mirnog, ali kratkog razdoblja, *nemirno*, tj. ratno razdoblje, kojeg karakteriziraju sukobi na granicama Rimskog carstva.

Utvrde iz perioda pacifikacije (I i II stoljeće)

Kroz dugi period ratovanja s Ilirima, Rimljani su stekli veliko iskustvo, te su morali naći određenu primjenu u pacifikaciji zemlje i u izgradnji utvrda, formirajući obrambeni sistem. Na takav način željeli su zadržati pod svojom vlašću pokoreno

²⁷ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj. Sarajevo. 1988, str. 30

²⁸ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj. Sarajevo. 1988, str. 31.

²⁹ Čović, Borivoj (ur.). Nav.dj. Sarajevo. 1988, str. 31.

³⁰ Paškvalin, Veljko. *O utvrđenjima u Bosni i Hercegovini u rimsko doba*. U Materijali XXII, Savez arheoloških društava Jugoslavije Arheološko društvo Vojvodine, Novi Sa, 1986, str. 153.

ilirsko područje, na što su ih posebno motivirale sjeverne granice Rimskog carstva, koje su carevi August i Tiberije pomjerali na Dunav. Probijanje novih cesta i dograđivanje postojećih ilirskih puteva, paralelno je pratila i izgradnja utvrda kao sastavni dio rimske vojne strategije u sistemu odbrane. Iz istih razloga, Rimljani su utvdama osiguravali i rudarska područja, a naročito rudnike željeza.³¹ U pogledu romanizacije, politiku Rima najvećim je dijelom provodila rimska vojska, u samom početku su to bile VII i XI legija, koje su od 42. godine nazvane *Cl(audia) p(ia) f(idelis)*.³² Nakon odlaska ovih legija, od doba Flavijevaca, obavezu osiguravanja osvojene teritorije, preuzele su pomoćne jedinice – kohorte.

Osim utvrda unutar centralnih plemenskih područja, koje su činile određeni odbrambeni sistem, postojale su i utvrde duž komunikacija, koje su Rimljani podizali paralelno sa probijanjem novih i proširivanjem ilirskih puteva, uklapajući ih u opći sistem odbrane. Glavni organizator i realizator navedenih cesta bio je Publije Cornelije Dolabela, carski namjesnik za provinciju Dalmaciju. Dakle, bili su to osnovni cestovni pravci s ishodištem u Saloni, odakle su se granali i vodili prema unutrašnjosti kroz ilirske zemlje, praćeni utvdama sa vojnim posadama, osiguravajući ukupan tranzit prema sjeveru sve do Limesa na Dunavu.³³

Utvrdne iz III i IV stoljeća

Nakon perioda pacifikacije, u III i IV stoljeću javlja se nemirno ratno razdoblje, koje se u smislu odbrane bitnije razlikuje od sistema i ciljeva prvotno navedenog razdoblja. Pred opasnošću od novih naroda, germanskih plemena na zapadu, Gota i Perzijanaca na istoku, napuštene utvrde iz doba pacifikacije se revitaliziraju, kako bi još jednom poslužile kao utvrde i refugij. U novonastaloj situaciji, već romanizirani Iliri, tj. rimski građani, vjerno služe Rimskom carstvu.³⁴ Treba svakako napomenuti da se u doba kasne antike, javljaju veliki arhitektonski kompleksi u vidu *castruma* s osnovnom karakteristikom ugaonih kula i kula na vratima. Taj tip utvrde naziva se kastron (u BiH su to Mogorjelo i neistražena građevina na Gromilama u Karauli kod Kaknja).

Vojni logor u Makljenovcu kod Doboja je u vrijeme pacifikacije pokrivaio određenu teritoriju sa posadama. To je područje, gledano s današnjeg arheološkog aspekta,³⁵ moglo najvjerojatnije biti zemlja Dezidijata sa većom vojnom posadom u kastelu.

Na području Bosne i Hercegovine dosad³⁶ su poznati logori: Humac, Makljenovac kod Doboja, Šipovo, Lutvin Han na Drini kod Srebrenice i Banja Luka (castra). Osim logora, postojao je veliki broj utvrđenja (castella) koja su služila za smještaj manjih posada i straža, a kao takvi poznati su u rudarskim područjima i na važnijim komunikacijskim mjestima. Kod navedenih logora ustanovljeni su ostaci civilnih naselja (canabae). Naselje u Makljenovcu doživjelo je procvat krajem II i početkom III stoljeća, a u blizini ovog rimskog vojnog logora bio je smješten *kasnoantički refugij Crkvina na Makljenovcu*.³⁷

U doba kasne antike – dominat (od kraja 3. do poč. 6. st.), prvi značajniji historijski događaj je podjela Rimskog carstva, među četvericom suvladara (tetrahija). Ovim je činom 293. godine car Dioklecijan želio zaustaviti njegovo

³¹ Paškvalin, Veljko. Nav.dj. Novi Sad, 1986, str. 153

³² Paškvalin, Veljko. Nav.dj. Novi Sad, 1986, str. 157.

³³ Paškvalin, Veljko. Nav.dj. Novi Sad, 1986, str. 155.

³⁴ Paškvalin, Veljko. Nav.dj. Novi Sad, 1986, str. 158.

³⁵ Paškvalin, Veljko. Nav.dj. Novi Sad, 1986, str. 155.

³⁶ Pašalić, Esad. *Antička naselja i komunikacije u BiH*. Sarajevo, 1960, str. 98.

³⁷ Pašalić, Esad. Nav.dj. Sarajevo: 1960. str. 99.

propadanje. U toj podjeli Dioklecijan je uzeo upravu nad Istokom (Nikomedija), Galerije nad Ilirikom (Sirmium), Maksimilijan nad Italijom (Mediolanum, kasnije Ravena), a Konstancije Klor nad Galijom i Britanijom (Trier). Nakon Dioklecijanovog odstupanja sa vlasti i povlačenja u Salonu, među suvladarima su počele borbe za vlast. Njihovi ratni okršaji odvijali su se izvan današnje teritorije Bosne i Hercegovine, tako da je ostao pošteđen od razaranja. Trzavice među carevima i velika nesigurnost granica odrazili su se i na područje Dalmacije. U Panoniju 375. godine provaljuju Huni, a Zapadni Goti spuštaju se istovremeno na južni Dunav. Do definitivne podjele Rimskog carstva došlo je 395. godine, u vrijeme kada na granicu Carstva upadaju barbari. Propašću Zapadnog rimskog carstva 476. godine Dalmacija dolazi pod vlast Odoakara, zapovjednika germanske vojske u Italiji. Tako je istočni car postao i zapovjednikom Dalmacije. Teško socijalno stanje i velike nepravde podstaknule su cara Zenona (474–491) da nagovori Istočne Gote na rat protiv Odoakara, koji je poveo Teodorik 488. godine i osvojio Dalmaciju i Panoniju. Ovime je i područje današnje Bosne i Hercegovine ušlo u sastav istočnogotske države, u kojoj su stanovnici živjeli mirnim životom. U tom historijskom periodu počinju ponovno raditi rudnici (metalurgija i zanati), a u vezi sa tim oživljava saobraćaj i trgovina. Među Istočnim Gotima dolazi 535. godine do velikih nesuglasica, pa Istočno carstvo osvaja ponovo jedan dio Dalmacije. Na osnovi novog političkog stanja sužava se i geografski pojam Dalmacije, jer se granica pomjerila sa Drine na Bosnu. Provalom južno od Save, Avari i Slaveni su 602. godine narušili kratak period mira i prekinuli zadnje ostatke antičke državne organizacije u našim krajevima.³⁸

Pad Salone (614. godine) smatra se prekretnicom prema novom dobu, obilježenim procesom stalnog naseljavanja Slavena i asimilacijom sa zatečenim stanovništvom. Slavenska plemena, sa dozvolom bizantskog cara, naselila su oblast nekadašnje provincije Dalmacije, osim utvrđenih bizantskih gradova na obali. Tokom 9. i 10. stoljeća dolazi do postupnog formiranja državnih zajednica (prostor bivše SFRJ).³⁹

Na području porječja gornjeg toka rijeke Bosne formiralo se jezgro srednjovjekovne bosanske države. Do polovine X stoljeća, kada se "zemlja Bosna" prvi put javlja u historijskom izvoru, njena teritorija je već obuhvatala sedam župa: Vrhbosnu, Vidogošću (Vogošću), Lepenicu, Bosnu (posebno konstituirano područje oko Visokog), Trstivnicu, Brod (oko Zenice) i Lašvu.⁴⁰ Do sredine 12. stoljeća Bosna se proširila do granica Hrvatske na zapadu i Drine (Raške) na istoku, obuhvaćajući i Donje krajeve oko Sane i Vrbasa, Usoru, Soli i Podrinje.⁴¹ Kulturni fundus ovog vremena reflektirao je utjecaje različitih kulturnih sredina, od trajne prisutnosti, u većoj ili manjoj mjeri, bizantskih strujanja, do povremenih, iz franačkog kulturnog kruga, iz kruga preromaničkog stvaralaštva na primorju (Istočna jadranska obala).⁴²

2. Opis dobra

³⁸ Čović, Borivoj (ur.). Nav. dj. Sarajevo, 1988, str. 36, 37.

³⁹ Čović, Borivoj (ur.). Nav. dj. Sarajevo, 1988, str. 41.

⁴⁰ Anđelić, Pavao. *Doba srednjovjekovne bosanske države*. U "Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast". Veselin Masleša, Sarajevo, 1984, str. 9, 10, 113.

⁴¹ Čović, Borivoj (ur.). Nav. dj. Sarajevo, 1988, str. 41.

⁴² Čović, Borivoj (ur.). Nav. dj. Sarajevo, 1988, str. 43.

Iznad ušća Usore u Bosnu, na uzvišenju visine oko 40 m, smješten je višeslojni lokalitet Crkvina-Makljenovac, koji je bio u upotrebi od prahistoriji, te tokom kasnog neolitika, kasne bronzne i mlađeg željeznog doba. Pored navedenih prahistorijskih slojeva konstatirani su i tragovi iz perioda rimske dominacije, kasne antike i srednjeg vijeka.⁴³

Brežuljak je, prema svom položaju i obliku, tipična prahistorijska gradina, na kojem su se nalazili fragmenti prahistorijske keramike. Isti je i za vrijeme Rimljana, služio kao strateški važna tačka.⁴⁴ Prilikom kopanja temelja za podizanje zgrade tadašnjeg vlasnika, 1890. godine, otkriveni su zidovi rimskog utvrđenja, a naišlo se i na srednjovjekovne nalaze. Naime, u utvrđenom prostoru ispred tvrđave nađeno je srednjovjekovno bakreno posuđe, koje prema analogijama u Češkoj, pripada periodu IX–XII stoljeća.⁴⁵ U jednom grobu (nepoznato njegovo tačno mjesto) pronađena je slavenska sljepočnica sa duguljastom jagodom. Druge grobove su neovlašteno kopali neki ljudi, u nadi da će pronaći dragocijenosti, tako da je nepoznato mjesto i ovih grobova (samo se spominje mjesto Crikvenice). Materijal iz grobova su naknadno poslali muzeju (Zemaljskom) Ć. Truhelka i "načelništvo iz Tešnja". Prema predanju, na vrhu brežuljka je nekada bila crkva, čiji temelji nisu nađeni, dok njegovo ime (toponim) govori da je na ovom mjestu postojala srednjovjekovna crkvina.⁴⁶

Radom kamenoloma lokalitet je bio ugrožen, te su 1955. godine poduzeta istraživanja (8 sonde pravougaonog oblika), kada je već gotovo polovina brijega bila razorena. Prilikom navedenih istraživanja bili su zahvaćeni, dotada netaknuti najstariji slojevi na ovom nalazištu, u nekoliko arheoloških stratuma iz različitih kulturnih epoha.⁴⁷

Gruba kvalifikacija slojeva na Crkvini⁴⁸ pokazuje otprilike sljedeće:

- 1) sterilna žuta masna glina ispunjavala je škripove osnove od eocenskog vapnenca;
- 2) sloj tamnosmeđe masne gline sa kamenim artefaktima paleolitskog tipa (sloj E);
- 3) sloj sterilne smeđe ilovace sa nešto oblučastog kamena;
- 4) sloj sličan lesu sa malobrojnim kamenim artefaktima i vrlo rijetkim sitnim ulomcima posuda od slabo pečene zemlje. Odsustvo predmeta od glačanog kamena i bilo kakve čvršće izvedene arhitekture, približava ovaj sloj najranijem periodu neolitika;
- 5) tamni kulturni sloj s ostacima zemunica. Od pokretnih artefakata u njemu su nađeni kremenica, glačani kamen, ukrašena keramike i bronzani predmeti. Ovaj sloj nosio je ostatke naselja iz bronzanog doba, koji se dalje neprimjetno povezuju za:
- 6) ostatke ilirske gradinske keramike i predmete iz rimskog doba,

⁴³ Špehar, Perica. Kasnoantička i ranovizantijska utvrđenja u BiH, Zbornik za istoriju BiH 5, SANU. Beograd, 2008, str. 20.

⁴⁴ Čermošnik, Irma. *Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, U GZM VI, Sarajevo, 1951, str. 249.

⁴⁵ Čermošnik, Irma. Nav. dj., Sarajevo, 1951, str. 249.

⁴⁶ Čermošnik, Irma. Nav. dj., Sarajevo: 1951, str. 249.

⁴⁷ Basler, Đuro. Nav. dj., Sarajevo, 1957, str. 94.

⁴⁸ Basler, Đuro. Nav. dj., Sarajevo, 1957, str. 94.

7) ostaci zidova iz kasnoantickog doba, izvedenih u tehnici "ribljih kostiju" (Fischgratenmauer), opasivali su Crkvinu sa svih strana.

8) sloj u koji su bili ukopani grobovi sa prilozima iz doba ranog srednjeg vijeka.

Kulturni slojevi bili su položeni neposredno jedan iznad drugog, izuzev najdonjeg (E), koji je od ostalih bio odijeljen masom sterilne ilovace pomiješane sa malo šljunka (D).⁴⁹

Arheološki materijal iz sloja E na Crkvini u Makljenovcu pokazao je nijansiranje forme u širokom rasponu kulturnih oblika, na prijelazu iz srednjeg u gornji paleolitik. *Musteroïdni* habit izgleda da je ovdje predstavljao samo odraz utjecaja između pojedinih skupina u trenutku kada se *mousterien* kao kulturni stupanj gubi, da bi na njegovo mjesto došao *aurignacien* kao mladi stepen. *Clacton* i *levallois* tehnike odbijanja, ne predstavljaju nikakav posebni kulturni krug označen njihovim imenima, nego samo naslijeđene tehničke tradicije u dobivanju odbačaka.

Što se tiče srodnosti ovog naselja s ostalim naseljima u užem i širem krugu, na prvom mjestu ovdje treba spomenuti nalazište na Kamenu (Crkvini II) u Makljenovcu. Izbor materijala i različitosti oblika na Crkvini daleko su manji od zaostavštine na potonjem (na Kamenu prikupljeno 4880 artefakata, a na Crkvini 276).⁵⁰

Grad⁵¹ se sastojao iz *prednje utvrde I* i *grada II* koji su bili opasani zidinama (izuzev jugozapadne strane zaštićene okomitim stijenama). Bedem prednje utvrde bio je pojačan sa dvije kule (a1 i a2), a gradski bedem sa tri kule (b1, b2 i b3). Na najvišem mjestu u gradu bili su otkopani nepravilni četverouglasti zidovi zgrade, možda kule "c", koja je vjerojatno služila posadi kao utočište. Pri dnu južne strane brda, dužinom željeznice (pruga), pružao se preko 30 m dug malterni zid.

Prednja utvrda I zapremala je površinu od 5500 m², a *grad II*, površinu od 5700 m². Sve gradske zidine, debljine 2 m, bile su postavljene na sloj krupnog kamena. Obje spoljašnje strane bile su ozidane tesanim kamenom te potom "oblijepljene" malterom pomiješanim sa komadićima opeke (bez biljega legije).

Nasuprot ruševini (tragovi pepela i drvenog uglja), između gradskih zidna nađeno je više odlomaka profiliranog kamenja, ulomaka manjih stubova i kameni odlomak sa reljefnim ornamentom lista.⁵²

Odlomci sa natpisom:

1) na odlomku žrtvenika, posvećenog Jupiteru stajao je natpis: (Jovi) O(primo) M(axiomo),

2) natpis na kamenom odlomku (vjerovatno)

⁴⁹ Basler, Đuro. Nav. dj., Sarajevo, 1957, str. 94.

⁵⁰ Basler, Đuro. Nav. dj., Sarajevo, 1957, str. 102.

⁵¹ Radimsky, Vaclav. *Rimska utvrda na Crikvenici kod Doboja*. U GZM u Sarajevu, Sarajevo, 1891, str. 254.

⁵² Radimsky, Vaclav. Nav.dj., Sarajevo, 1891, str. 255.

(curam)
(age) NTE M(arco) R(ufino)?
(praese)? NTE CO(hors)
MILIA(ia)

Natpis dakle svjedoči da je kamen postavila kohorta od 1000 momaka, pod zapovjedništvom Marka R.

3) Natpis na kamenom odlomku : SEVE(ri)

(con) IVGI.

4) Natpis na kamenom odlomku:

CV(ram agente)

EIV(s numini devotissima).

Treći i četvrti red može biti:

(cohors) . FL.(avia)

(Belgar)VM.

Vrijednost natpisa svakako leži u tome, jer je prema njima na Crkvenici bila utaborena rimska kohorta (cohors I Flavia Belgarum).⁵³

Rimski natpis, dobro očuvan, na kamenom odlomku, koji je Ć. Truhelka našao na istočnom podnožju Crkvenice⁵⁴:

D(iis) M(anibus)
C(aius) IVULIUS MAXI
MUS veter (annus)
COH(ortis) I BELG (arum)
V(ivus) Et AVIL(iae)
AMABILI CO
NIVGI SV(A)E.

⁵³ Radimsky, Vaclav. Nav.dj., Sarajevo, 1891, 256.

⁵⁴ Radimsky, Vaclav. Dalji predmeti nadjeni kod rimske utvrde na Crkvenici kod Doboja, U GZM, Sarajevo, 1892, str. 191.

U neovlašteno raskopanim (devastiranim) grobovima⁵⁵ (prema riječima Ć. Truhelke – ravni grobovi sa kosturima), pronađen je nakit (naknadno predat u Zemaljski muzej u Sarajevu):

- dvije naušnice od pozlaćenog srebra sa karičicom od 30 mm,
- dvije naušnice od srebrene žice, sa promjerom karičice od 48 mm,
- dvije naušnice od bronzane žice, sa promjerom karičice od 50 mm,
- dvije naušnice od posrebrene bakrene žice, sa promjerom karičice od 35 mm,
- dvije jednostavne male karičice ,
- odlomak od pečatnog prstena.

Na Crkvini su nađena i četiri bakrena carska novčića, koje je V. Radimsky poslao u Beč, gospodinu Fridriku Kenneru,⁵⁶ Prema njegovoj procjeni se radi o: dva novčića, koji po veličini i obliku, potječu iz druge polovine trećeg stoljeća, jedan novčić je pripadao Valentinijanu (364–375), a jedan nije mogao odrediti.

Također su na lokalitetu nađeni različiti željezni predmeti iz rimskog perioda (dijelovi pluga, sjekira, srp, ključ, oštrica od noža i sl. upotrebnih predmeta)⁵⁷

Uz rimsko utvrđenje nađeni su i srednjovjekovni nalazi⁵⁸. U utvrđenom prostoru ispred tvrđave pronađeno je srednjovjekovno bakreno posuđe, koje prema analogijama u Českoj spada negdje u IX–XII stoljeće.

U jednom grobu – tačno mjesto nalaza se ne spominje – nađena je slavenska sljepočnica sa duguljastom jagodom. Kako su i druge grobove neovlašteno kopali neki ljudi, tako je i mjesto ovih grobova nepoznato (samo se spominje da su sa Crikvenice, a materijal iz njih su naknadno poslali muzeju dr. Truhelka i načelstvo iz Tešnja). Prema predanju bila je nekad na vrhu brežuljka crkva, čiji temelji nisu otkriveni. Ali i samo ime brežuljka govori da je na ovom mjestu postojala srednjovjekovna crkvina.⁵⁹

Predmeti iz grobova koji se čuvaju u Zemaljskom muzeju u Sarajevu:

- bronzana karika s tri jagode loptastog oblika, koje imaju šav po sredini, a karika između njih omotana je žicom. Analogni primjerci nalaze se u Dalmaciji;

⁵⁵ Radimsky Vaclav. Nav. dj., Sarajevo, 1891, 252.

⁵⁶ Radimsky Vaclav. Nav. dj., Sarajevo, 1891, 257.

⁵⁷ Radimsky Vaclav. Nav. dj., Sarajevo, 1891, 257.

⁵⁸ Čermošnik, Irma. Nav. dj., Sarajevo, 1951, 249.

⁵⁹ Čermošnik, Irma. Nav. dj., Sarajevo, 1951, 249.

- par bronzanih karika sa 3 pokretna kolutića. Kod analognih primjera u Dalmaciji ti kolutići (koljenca) su nepokretni;
- karičica kojoj je jedan kraj odlomljen, ali izgleda da se završavao u obliku "S". Tom obliku "S" naušnice odgovarala bi i veličina.
- Bronzani prsten čija se karika naprijed širi u pločice koje nisu sastavljene. Vjerovatno je na sastavu tih krajeva bila kruna sa pastom. Ovaj tip prstena je bio čest u Mogorjelu, a i među bjelobrdskim nalazima.
- Naušnice sa tri jagode i kruškolikim privjeskom, rađene tehnikom prolamanja. Po tipu su potpuno identične sa sličnim naušnicama nađenim u Dalmaciji.
- Sljepočnica sa jednom duguljastom jagodom. Na njoj ornament trouglova ispunjenih filigranskim zrcima. Slične sljepočnice su česte u Kninskom muzeju. Samo se spominje među nalazima, a ne postoji u zbirci niti je unešena u inventar (Zemaljskog muzeja).
- Fragment olovnog prstena, prednji dio, koji je ovalno proširen i u njemu je urezan lik ptice, okrenuta kljuna na desno i raširenih krila. Isti lik ptice nalazi se i na dva pečatna prstena iz zbirke Umetničkog muzeja u Beogradu, s nepoznatog nalazišta, a datiranih u XII–XIII stoljeće. Dosta masivna izrada i našeg prstena upućuje na ovo doba (duž. 2 cm, šir. 1,1 cm – inv. br. 526).

Što se tiče datiranja ove crkvine može se samo pretpostaviti, prema analogijama nađenih predmeta, da se ovdje ukapalo od IX stoljeća nadalje. Tačna gornja granica se ne može utvrditi, jer kasniji predmeti nisu sigurno datirani, ali izgleda da je crkvina bila dugo u upotrebi.⁶⁰

3. Dosadašnja zakonska zaštita

U Prostornom planu BiH do 2000. godine lokalitet Makljenovac nije uvršten kao zaštićen spomenik kulture.

Arheološki lokalitet Crkvina u Makljenovcu zaveden je u Arheološkom leksikonu BiH, pod nazivom: Crkvina, Makljenovac, Doboj, gdje je evidentirano sljedeće: paleolitska stanica, kasnoeneolitsko, kasnobronzano i mlađeželjezno naselje te srednjovjekovna crkva i nekropola.⁶¹

Federalno ministarstvo kulture i sporta obavijestilo je Komisiju da, prema evidenciji Zavoda za zaštitu spomenika, dobro nije bilo zaštićeno u Zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa (dopisom broj: 07-40-44087-1-13, od 04.07.2013. godine).

⁶⁰ Čermošnik, Irma. Nav. dj., Sarajevo, 1951, str. 249.

⁶¹ Čović, Borivoj (ur.). *Arheološki leksikon BiH, TOM 2*, Sarajevo, 1988, str. 62 (04.14.).

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Godine 1890. gospodin Eduard Porr, tada direktor preduzeća Morpurga i Parenta za sječu šume, kupio je Crkvenicu. Prilikom radova naišlo se na zidane temelje i različite pokretne predmete. Gospodin Porr je o svom trošku otkopao temelje i napravio nacrt utvrda na Crikvenici, a pokretni materijal je darovao Zemaljskom muzeju u Sarajevu.⁶²

V. Radimsky je 1890. godine obišao lokalitet i ustanovio da je, naročito istočni dio brda, bio pokriven mnoštvom sječenog i lomljenog kamena, rjeđe opekam (niti na jednoj nije nađen pečat legije). Prilikom istraživanja, pronađen je i značajan pokretni arheološki materijal, a lokalitet je ukazivao na upotrebu od neolitika (ili bar bronzanog perioda), preko rimskog doba, do seobe naroda i kasnog srednjeg vijeka.⁶³

Prilikom izvođenja radova 1895. i 1897. godine, tadašnji vlasnik H. W. Thormann našao je popriličan broj novih artefakata, koje je poklonio Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Istraživanjem Crkvine bavili su se i Ć. Truhelka, Karlo Patch, a Vejsil Ćurčić izvršio je manja sondiranja 1905. godine.⁶⁴

Zaključna zaštitna istraživanja (lokalitet desetljećima služio kao kamenolom) na predmetnoj lokaciji, kojima je rukovodio Đuro Basler, vršena su u dva navrata 1955. godine. Arheološkim radovima bilo je zahvaćeno nekoliko stratuma, tako da su i dobijeni nalazi potjecali iz različitih kulturnih epoha.⁶⁵

U periodu od 31.07.2006. do 09.08.2006. godine izvršena su arheološka istraživanja pod vodstvom Tonka Rajkovače (rezultati nisu objavljeni), na lokalitetu *Kamen-Makljenovac* (otkriven 1949. godine, kao prva paleolitska stanica u Bosni i Hercegovini), nedaleko Crkvine.

5. Sadašnje stanje dobra

Uvidom na lokalitetu, koji je obavljen dana 19.06.2013. godine, ustanovljeno je sljedeće:

- na lokalitetu je bio kamenolom, koji je eksploatacijom devastiran,
- na sjevernoj padini smještena je Osnovna škola "Ivan Goran Kovačić",
- na platou (vrhu) lokaliteta vidljivi su temelji i dijelovi zida zgrade, zidani 1890. godine (na k.č. 1423),
- ostaci bedema mjestimično vidljivi,
- lokalitet je u vrijeme obilaska bio pod bujnom vegetacijom (visoka trava, vioko grmlje).

6. Specifični rizici

- samonikla vegetacija
- neodržavanje lokaliteta.

III – ZAKLJUČAK

⁶² Radimsky, Vaclav. *Nav. dj.*, Sarajevo, 1891, str. 253.

⁶³ Radimsky, Vaclav. *Nav. dj.* Sarajevo, 1891, 252–261.

⁶⁴ Basler, Đuro. *Nav. dj.* Sarajevo, 1957, str. 94.

⁶⁵ Basler, Đuro. *Nav. dj.* Sarajevo, 1957, str. 94.

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima ("Službeni glasnik BiH" br. 33/02 i 15/03), Komisija donosi odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A) vremensko određenje

B) historijska vrijednost

D. čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrijednost)

- i. materijalno svjedočanstvo o manje poznatim historijskim razdobljima,
- ii. svjedočanstvo o historijskim mijenama,
- iv. svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru,
- v. svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju.

E. simbolička vrijednost

- iii. tradicionalna vrijednost,
- iv. značaj za identitet skupine ljudi.

F. ambijentalna vrijednost

- i. odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline,
- iii. objekat ili skupina objekata je dio cjeline ili područja.

Sastavni dio ove odluke su:

- imovinsko-vlasnička dokumentacija (Republička uprava za geodetske i imovinsko-pravne poslove Banja Luka, Područna jedinica Doboj, dostavila je Komisiji kopiju katastarskog plana, prijepis posjedovnog lista i zemljišnoknjižni izvod);
- fotodokumentacija (fotografije sa terena načinjene 19.06.2013).

Korištena literatura

Tokom vođenja postupka proglašenja dobra nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

1891. Radimsky, Vaclav. *Rimska utvrda na Crikvenici kod Doboja*. U GZM u Sarajevu, Sarajevo, 1891.
1892. Radimsky, Vaclav. *Dalji predmeti nadjeni kod rimske utvrde na Crkvenici kod Doboja*, U GZM, Sarajevo, 1892.
1951. Čermošnik, Irma. *Nalazi nakita u srednjovjekovnoj zbirci Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, U GZM VI, Sarajevo, 1951.
1953. Basler, Đuro. *Paleolitski nalaz na Usori*. U U GZM u Sarajevu, Sarajevo, 1953.
1957. Basler, Đuro. *Paleolitski nalazi na Crkvini u Makljenovcu*, U GZM XII, Sarajevo, 1957.
1960. Pašalić, Esad, *Antička naselja i komunikacije u BiH*, Sarajevo, 1960.
1979. Basler, Đuro. *Paleolitske i mezolitske regije i kulture u BiH*, U Praistorija

Jugoslovenskih Zemalja I. Sarajevo, 1979.

1980. Redžić, Husref (ur.). *Prostorni plan Bosne i Hercegovine, Faza "B" – Valorizacija, Prirodne i kulturno-historijske vrijednosti*. Sarajevo:Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje arhitektonskog fakulteta u Sarajevu, 1980.
1984. Anđelić, Pavao, *Doba srednjovjekovne bosanske države*. U *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1984.
1986. Paškvalin, Veljko. *O utvrđenjima u Bosni i Hercegovini u rimsko doba*. U *Materijali XXII*, Savez arheoloških društava Jugoslavije Arheološko društvo Vojvodine, Novi Sad, 1986.
1987. Benac, Alojz (gl. ur.). *Prahistorija jugoslavenskih zemalja. Željezno doba V*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1987.
1987. Čović, Borivoj. *Grupa Donja Dolina – Sanski Most u Prahistorija jugoslavenskih zemalja. Željezno doba V*. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1987.
1988. Čović, Borivoj (ur.). *Arheološki leksikon BIH, TOM 1*, Sarajevo, 1988.
1988. Čović, Borivoj (ur.). *Arheološki leksikon BIH, TOM 2*, Sarajevo, 1988.
2008. Špehar, Perica. *Kasnoantička i ranovizantijska utvrđenja u BiH*, Zbornik za istoriju BiH 5, SANU, Beograd, 2008.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

Silvana Čobanov, diplomirani arheolog i profesor francuskog jezika i književnosti, saradnik za arheologiju u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika